Szociológiai Szemle 36(3): 79–100.

A térbeli habitus empirikus vizsgálatának lehetőségei[1]

Empirical approaches to the study of spatial habitus

Zsinka Flóra[2] – Berger Viktor[3]

https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.24161
Beérkezés: 2026.05.19.
Átdolgozott változat beérkezése: 2026.08.25.
Elfogadás: 2026.10.02.

Összefoglaló: A tanulmány a térbeli habitus empirikus vizsgálatának lehetőségeit tekinti át. A jelen lapszámban közölt, a koncepciót elméleti szempontból megalapozó írásunkat kiegészítve azokat a módszertani megközelítéseket vizsgáljuk, amelyek alkalmasak lehetnek a térbeli habitus empirikus megragadására. Célunk egy olyan komplex értelmezési keret kialakítása, amely támpontokat nyújt a térbeli (im)mobilitási gyakorlatok, és általánosabban a térbeli gyakorlatok, valamint a térbeli észlelés társadalomtudományos vizsgálatához. Külön figyelmet fordítunk azokra a módszertani kihívásokra, amelyek egyrészt a térbeli habitus megtestesült, prereflexív és részben tudattalan jellegéből fakadnak, másrészt pedig abból, hogy az (im)mobilitási gyakorlatok megtestesült dimenziója, vagyis a (nem)mozgás testi élményéhez kapcsolódó komplex fenomenológiai tapasztalat, nem feltétlenül ragadható meg narratív technikákkal. E kihívásokat mérlegelve bemutatjuk a „klasszikus" kutatási módszerek, valamint a mobil módszertanok, az érzékszervi etnográfia és az atmoszférakutatás alkalmazásának lehetőségeit és korlátait.

Kulcsszavak: térbeli habitus, habitus, érzékszervi etnográfia, mobil módszertanok, (im)mobilitás

Abstract: This paper reviews the possibilities for the empirical study of spatial habitus. Complementing our theoretical conceptualisation of spatial habitus presented in the preceding paper in this issue, we examine methodological approaches that may be suitable for empirically capturing spatial habitus. Our aim is to develop a comprehensive interpretive framework that provides a basis for the social scientific study of spatial (im)mobilities and, more broadly, spatial practices and spatial perception. Particular attention is paid to the methodological challenges arising, on the one hand, from the embodied, prereflexive, and partly unconscious nature of spatial habitus and, on the other, from the fact that the embodied dimension of (im)mobilities—that is, the complex phenomenological experience associated with the bodily experience of (non-)movement—cannot necessarily be captured through narrative techniques. In light of these challenges, we examine the possibilities and limitations of applying

1 Zsinka Flóra esetében a tanulmány elkészítését az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program támogatta. A 2026-2.1.1-EKÖP számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium, Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az EKÖP-26-3-II kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának finanszírozásában valósult meg.

2 PTE BTK Szociológia Tanszék, egyetemi tanársegéd, zsinka.flora@pte.hu, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6301-7681
3 PTE BTK Szociológia Tanszék, egyetemi docens, berger.viktor@pte.hu, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1263-6722

"classical" research methods, as well as mobile methodologies, sensory ethnography, and the study of atmospheres.

Keywords: spatial habitus, habitus, sensory ethnography, mobile methodologies, (im)mobility

Bevezetés

Tanulmányunk célja a jelen lapszámban elméleti szempontból megalapozott térbeli habitusfogalom (Berger & Zsinka, 2026) empirikus vizsgálati lehetőségeinek áttekintése. Célunk, hogy a két tanulmány segítségével egy olyan komplex értelmezési keretet alakítsunk ki, amely támpontokat nyújt a térbeli (im)mobilitási gyakorlatok, és általánosabban, a térbeli gyakorlatok, valamint a térbeli észlelés társadalomtudományos vizsgálatához. A térbeli habitust a korábbiakban úgy határoztuk meg (Berger & Zsinka, 2026), hogy a terekkel kapcsolatos gyakorlati, prereflexív, testbe szedimentálódott érzéket jelöli. Az így felfogott térbeli habitus egyszerre tud elszámolni a térbeli cselekvés, a terek percepciója és az (im)mobilitási gyakorlatok kapcsán a lerakódott cselekvési mintákkal és az improvizatív kapacitásokkal.

A Bourdieu-féle totális társadalomtudomány logikájától idegen a módszertani és elméleti kérdések éles szétválasztása. Sokkal inkább megfelel neki egy olyan kutatási folyamat, amelynek során a metodológiai és teoretikus döntések egymással összefonódnak, egymásból következnek, mivel „a »legempirikusabb« technikai döntéseket nem lehet elválasztani a »legelméletibb« tárgykonstrukciós döntésektől" (Bourdieu, 2023:270). A következőkben ennek megfelelően azt próbáljuk végiggondolni, hogy a (térbeli) habitus koncepciója a(z) (im)mobilitások, a térbeli gyakorlatok és percepciók kutatása során hogyan működtethető nem pusztán elméleti keretként, hanem egyúttal módszertani eszközként is.

Úgy véljük, hogy a habitus metodikai megközelítésként való integrálása a kutatási folyamatba lényegesen kiszélesíti vizsgálódásunk fókuszát, mivel lehetővé teszi, hogy betekintést nyerjünk az adott társadalmi tér vagy mező működésébe, és hogy láthatóvá váljanak azok a rejtett mechanizmusok, amelyek a vizsgált kontextusban hozzájárulnak az egyenlőtlenségek újratermeléséhez (Reay, 2004; Wacquant, 2011). További előnye, hogy lehetővé teszi a társadalmi és az individuális szint összekapcsolását, úgy, hogy egyúttal figyelembe veszi a fizikai környezettel folytatott interakciók hatásait. Ugyanakkor a habitus mint módszertani eszköz alkalmazása implikálja olyan ontológiai és episztemológiai kiindulópontok elfogadását, amelyek bizonyos követelményeket támasztanak a kutatásban használt módszertani eljárásokkal szemben, ami kihívás a megfelelő módszertani eljárások kiválasztása szempontjából.

A térbeli habitus elméleti kidolgozása során (Berger & Zsinka, 2026) arra a következtetésre jutottunk, hogy a praxisokat az egyéni cselekvő szintjéről érdemes megközelíteni annak érdekében, hogy fényt derítsünk egyrészt a cselekvések alapját jelentő habitualizációk genezisére, másrészt pedig arra a szimultán folyamatra, melynek révén ezek a sémák aktualizálódnak. Ez azt jelenti, hogy az empirikus kutatás

során elsősorban a kutatás alanyának a gyakorlatairól való saját prereflexív tudását firtatjuk. Kérdés azonban, hogy miként kutathatók a megtestesült (*embodied*), nem kognitív jellegű habitualizációk, amelyek emiatt a verbális narráción alapuló módszertanok számára nehezen hozzáférhetők. Emellett olyan módszertani stratégiára van szükség, amely ugyan a fent leírtakkal összhangban az egyéni cselekvőt és a konkrét gyakorlatokat veszi górcső alá, ugyanakkor rávilágít ezeknek a praxisoknak a cselekvő intencionalitásán kívül eső tartományára is. Ezen utóbbi mozzanat adja ugyanis kutatásunk objektivitását. Ez kulcsfontosságú, mivel az, hogy a kutatási alany megtestesült tapasztalatából indulunk ki, természetesen nem jelenti, hogy el kell tekinteni a kutatás kontextusát jelentő társadalmi tér vagy mező objektív viszonyaitól, valamint az élményközeli és az élménytávoli perspektívák összekapcsolásától.

Bourdieu megközelítésében az objektív struktúrákat egyrészt visszatükrözik, másrészt újratermelik a rájuk épülő szimbolikus rendszerek. Mivel az objektív strukturális viszonyok által kijelölt pozíciók a habitus generatív hatása miatt anticipálják a gyakorlatokat, ezért az előbbi kijelentésből az is következik, hogy a legegyénibbnek tűnő praxisoknak is társadalmi jelentése van. Emiatt a gyakorlatokat a kutatás során megkülönböztető jelekként is kell értelmeznünk. Ugyanakkor a korábbiakban (Berger & Zsinka, 2026) a testi fenomenológiákból kiindulva felhívtuk a figyelmet arra, hogy ez a folyamat nem egyirányú, mivel a fizikai és társadalmi világban való mozgás és cselekvés folyamatosan újraírja a korábban szedimentálódott habitualizációkat. Vagyis a kutatásunkban olyan technikákra van szükségünk, amelyek fel tudják tárni ennek a kölcsönhatásnak a dinamikáját. További kihívás, hogy a habitus testbe íródott generáló elvként gyakran olyan rutinizált praxisokban mutatkozik meg, amelyek nehezen vagy nemigen verbalizálhatók. Így az alkalmazott módszereknek képesnek kell lenniük akár a kis testi rezdüléseket a habitus jeleiként értelmezni.

A következőkben tehát szemügyre vesszük azokat a módszertani megközelítéseket, amelyek a leginkább tűnnek alkalmasnak a térbeli habitusok feltárására, ezek lehetőségeit és korlátait számba véve.

„Hagyományos" módszerek

A fentiek alapján tehát először is azokat a gyakran alkalmazott adatgyűjtési módszereket kell figyelembe vennünk, amelyek lehetővé teszik az egyéni tapasztalat feltárását. Erre a célra többé-kevésbé a kérdőíves és interjús módszerek is alkalmasak lehetnek.[4] Szükséges továbbá megismernünk a konkrét praxisokat, vagyis esetünkben a térbeli-(im)mobilitási gyakorlatokat. Ez egyrészt magában foglalja a gyakorlatok objektív paraméterek alapján történő meghatározását – például mikor, hova, milyen távolságra, közlekedési móddal történik a mozgás vagy milyen időtartamot

4 Az általánosabban értelmezett habitus kutatásának módszertani lehetőségeiről lásd még: Németh (2024).

ölel fel a helyben maradás és milyen lokációhoz köthető –, másrészt pedig a (nem) mozgás megélt, testi-tapasztalati dimenziójának, a cselekvők saját gyakorlataikhoz kapcsolódó értelemtulajdonításainak és társadalmi jelentésüknek a feltárását. Mindezt megpróbálhatjuk megragadni a kutatott személyek elbeszélésein keresztül, vagy alkalmazhatunk (résztvevő) megfigyelést is.

A térbeli habitus és az (im)mobilitási gyakorlatok, tapasztalatok vizsgálata során a narratív és félig strukturált interjús módszerek több szempontból előnyösek lehetnek. Mivel az emlékek erősen kötődnek a fizikai terekhez, és felidézésük elképzelhetetlen a fennmaradásukat biztosító térbeli keretek nélkül (Assmann, 2018; Halbwachs, 1980), ezért az élettörténet elbeszélése egyúttal az élettörténeti helyek elbeszélése is. Ebből adódóan az életútinterjúk mindig rendkívül sok térbeli referenciát tartalmaznak. Így e módszer segítségével a térbeliségről szóló közléseket az élettörténeti narratívába ágyazottan tudjuk vizsgálni, következtethetünk az életpályában betöltött szerepükre, jelentéseikre és az élettörténeti helyekhez fűződő érzelmekre. A narratív interjú kapcsán releváns szempont lehet az is, hogy a mobilitással, helyváltoztatással járó biográfiai epizódok sokkal inkább elbeszélhetők, mint a statikus élethelyzetek, mivel az emlékezés során megelevenedő élményeket a környezetváltozás mozzanatai strukturálják szekvenciális rendbe (Rosenthal, 1994). Ebből adódóan a mobilitásnak kitüntetett szerepe van minden elbeszélésben. Ez a szempont megint csak azt támasztja alá, hogy a narratív interjú – anélkül, hogy az interjúalanyt erre külön kérnénk – nagyon sok információt tartalmaz a mobilitás (és a terek) élettörténeti szerepéről, egyéni és társadalmi jelentéséről. Az immobilitás pedig ezzel szemben a történetek állóképszerű sűrítettségében, az elbeszélés nehézségeiben ragadható meg (Rosenthal, 1994). Mivel az életútinterjú során képet kapunk az elbeszélő társadalmi pozícióját és habitusát meghatározó körülményeiről, tapasztalatairól, ezért lehetőség van arra, hogy a korábban részletezett bourdieu-i logikának megfelelően a(z) (im)mobilitással, térbeliséggel kapcsolatos tudattalan attitűdöket társadalmi meghatározottságaikkal együtt vizsgáljuk.

A fentiek alapján, ha az interjúalanynak lehetősége van szabadon konstruálni narratíváját, sok információt nyerhetünk a térbeliséggel kapcsolatos beállítódásokról, de a strukturáltabb interjús műfajoknak is lehet előnye, mivel konkrétan rá tudunk kérdezni a különböző típusú terekkel és mobilitásokkal kapcsolatos tapasztalatokra, érzelmekre és a jellemző testi-térbeli gyakorlatokra. Eddigi kutatásaink során a narratív és strukturált elemeket egyaránt tartalmazó lekérdezések relatíve gyümölcsözőnek bizonyultak a térbeli diszpozíciók megismerésében (Zsinka, 2023; Zsinka & Berger, 2025, 2026).

Amint fentebb kitértünk rá, problémaként merülhet fel, hogy miként vizsgálható interjús módszerekkel, szóbeli közlések alapján a térbeli habitus, ha a habitualizáció alapelvei nem tudatosak és többnyire reflektálatlanok maradnak a cselekvő részéről. A bourdieu-i elmélet szerint léteznek azonban olyan helyzetek, amelyek megtörik a diszpozíciók rutinszerű működését és szükségessé teszik az ágens részéről egy ref-

lektívebb attitűd kialakítását (Bourdieu & Wacquant, 2023:131). A társadalmi tér átalakulása és a társadalmi vagy földrajzi mobilitás is teremthet olyan helyzetet, amely az addig problémamentesen funkcionáló habitualizált diszpozíciók felülvizsgálatát teszi szükségessé. Az, amit Bourdieu hasadt habitusnak (*habitus clivé*) nevez, kialakulhat földrajzi mobilitás révén is, ha a korábban elsajátított térbeli diszpozíciók nem működnek a megváltozott térbeli keretek között (Reed-Danahay, 2020:22–23). Ebben az értelemben a térbeli mobilitással összefüggő élethelyzetek vizsgálata szempontjából kifejezetten ígéretes lehet a térbeli diszpozíciók és az új körülmények nem megfelelő illeszkedéséből adódó problémák, feszültségek vizsgálata, és hogy miként figyelhető meg a habitualizációk Merleau-Ponty-féle dinamikus, folyton változó egyensúlya, amellyel a külvilág körülményeire reagálnak a cselekvők.

A reflexivitás fenti lehetőségét figyelembe véve továbbra is maradnak tisztázatlan kérdések. Egyrészt kérdéses, hogy a Bourdieu által leírt feltételek nem teljesülése esetén (a diszpozíciók rutinszerű működése nem válik problematikussá), vagyis amikor a cselekvőnek nem szükséges viszonylagosan reflexívvé válnia, hogyan lehet hozzáférni a habituális elemekhez interjús keretek között. Másrészt akár reflexivitást indukálnak a körülmények, akár nem, kérdéses, hogy az (im)mobilitási gyakorlatok megtestesült dimenziója, vagyis az a komplex fenomenológiai tapasztalat, amely a (nem)mozgás testi élményéhez kapcsolódik, valóban artikulálható-e a narratív technikák segítségével. Meglehetősen kérdéses az, hogy az elbeszélt élmény elemzése alapján mennyire rekonstruálható az a mechanizmus, ahogyan a habitualizációk működésbe lépnek, a környezeti hatásokkal kölcsönhatásba kerülve aktualizálódnak és megteremtik a gyakorlatokat és a hozzájuk kapcsolódó érzéki élményt. Azt is érdemes mérlegelni, hogy a klasszikus, térben rögzített interjúszituáció mennyiben alkalmas az ember-környezet kölcsönhatás dinamikájának és a benne rejlő változás lehetőségének megragadására. Továbbá felmerül, hogy mivel az európai kultúrkörben az érzékek hierarchiájában a látás dominál, ezért az elbeszélést is vélhetően a vizuális tapasztalatok szervezik.

A fenti problémákból kiindulva az alábbiakban három olyan – egymással összefüggő, helyenként átfedésben lévő – módszertani megközelítést tárgyalunk, amelyek túlmutatnak a „hagyományos" módszereken, és lehetőséget kínálnak az itt részletezett kihívások kezelésére: a mobil módszertanokat, az érzékszervi etnográfiát és az atmoszférakutatást.

Mobil módszertanok

Az olyan esetekben, amikor a kutatás tárgyát a térbeli és (im)mobilitási gyakorlatok képezik, mindenképpen érdemes megfontolni a mobil módszertanok (Büscher és mtsai., 2010; Büscher & Urry, 2009; Sheller & Urry, 2006:217–219) alkalmazását.[5]

5 A mobil módszertanokról és kritikáikról magyarul összefoglalóan lásd Zsinka (2024a:90–91, 95–96).

Az új mobilitási paradigma képviselői több különböző módszert ajánlanak, amelyek révén véleményük szerint jól kutathatók a mobilitások társadalmi dimenziói. Javasolják például a mobil etnográfiában alkalmazott technikákat. Ezek olyan eljárások, amelyeknek lényege a mozgásban lévő szubjektumok követése. Ez jelentheti azt is, hogy a kutató szegődik a kutatás alanyainak nyomába és valamilyen módon rögzíti az adatokat (többek között interjú, terepnapló, fénykép, videófelvétel), vagy például GPS segítségével követi a kutatásban résztvevők útvonalát. Az egyik legismertebb módszer ezek közül az ún. go-along interjú (Evans & Jones, 2011; Kusenbach, 2003), amelynek során a kutató együtt mozog a kutatás alanyaival, és eközben készít interjút velük. Ez lehet séta, autóvezetés, biciklizés, más közlekedési eszközökön való utazás vagy egyéb mozgásforma. Az interjú fókusza ebben az esetben kifejezetten a mozgás élményére, a táj és a különböző szociokulturális terek mozgás során történő percepciójára, valamint a mozgás testi tapasztalatára irányul. Előnye, hogy kombinálja a résztvevői megfigyelésre és az interjúzásra jellemző perspektívákat, vagyis a kutató és a kutatott látószöge is hangsúlyos benne. Ez az eljárás tehát hasznos lehet bizonyos kontextusokban a mobilitási gyakorlatok és a terekkel kapcsolatos diszpozíciók vagy habitualizációk feltárására, hiszen az interjúalany így közvetlenül az őt érő benyomások hatására tud reflektálni, és esetlegesen olyan érzelmeket, attitűdöket verbalizálni, amelyek a hagyományos interjúszituációban nem biztos, hogy artikulálódnának. Tehát ez a módszer lehetővé teheti, hogy a (térbeli) habitus prereflexív elemei is felszínre kerüljenek a saját test és a környezet kinesztetikus és szenzoros megtapasztalása során. Hiszen emlékeink, érzelmeink gyakran bizonyos helyeknek a felkeresése, bizonyos útvonalaknak a bejárása – például egy régről ismerős fizikai környezet objektumai vagy jellegzetes kvalitásai – révén elevenednek meg.[6] Az így elérhető információk köre azonban sok szempontból limitált. Egyrészt a mobil interjúk speciális tematikus fókusza miatt más, a kutatás szempontjából releváns információk elsikkad(hat)nak, továbbá a mobil kérdezéstechnika is járhat veszteségekkel, mert bizonyos témák kifejtésének sokkal inkább kedvezhet a nyugalmi helyzet és a klasszikus, statikus interjúszituáció. Összességében a go-along metodológia és a „hagyományos" módszerek hasznos kiegészítései egymásnak.

A mobilitási gyakorlatok feltárása kapcsán a mobil módszertanok közül megemlítendő a téridőnaplók használata is. A módszer az időgeográfiában gyökerezik, és elméleti alapjai Torsten Hägerstraand (1970) gondolatmenetére vezethetők vissza. Hägerstraand úgy érvel, hogy az egyének a tér- és idődimenziók mentén meghatározott pályákat írnak le, amelyeket különböző típusú korlátozó tényezők határolnak be. A korlátok első nagy csoportja az ember biológiai meghatározottságaiból adódó térbeli és időbeli kötöttségek (*capability constraints*). A második csoportba tartoznak a kapcsolatteremtéssel, a kapcsolatok kialakításával összefüggő korlátozó té-

6 Ennek egyik legszebb példája Orhan Pamuk (2007) Isztambul című könyve, amelyben az író emlékeit, szülővárosához fűződő érzelmeit a város épületei, utcái, jellegzetes helyei hívják elő.

nyezők (*coupling constraints*). Ez utóbbi nemcsak a társadalom többi tagjához való kapcsolódást jelenti, hanem az infrastruktúrák és materiális képződmények elérésének, igénybevételének lehetőségeit is (hogy például valaki milyen messze lakik a munkahelyétől és milyen eszközöket tud igénybe venni az odajutáshoz, mennyire képes áthidalni a térbeli akadályokat). Végül a harmadik típusa a korlátoknak a különböző intézmények, hatalmi ágensek, jogszabályok által meghatározott feltételek (*authority constraints*), amelyek behatárolják a mobilitás lehetőségeit. A téridőnaplók alapján lényegében azok a téridőpályák vázolhatók fel, amelyeket az egyének bejárnak a számukra adott korlátokon belül.[7]

A téridőnapló módszere a gyakorlatban úgy működik, hogy a kutatás során vizsgált csoport tagjai naplót vezetnek, amelyben a mindennapi mozgásaikat rögzítik.[8] Meg kell jelölniük a mozgásuk időpontját, időtartamát, a helyszíneket, az útvonalakat és a mobilitásra vonatkozó egyéb információkat (például eszközöket, kísérőtársakat, esetleg a szubjektív tapasztalatokat). Ennek a módszernek az egyik előnye, hogy viszonylag részletes információt kapunk a mindennapi rutinmozgásokról és körülményeikről, a módszertani megközelítés továbbá elvben lehetővé teszi a különböző csoportok térpályái közötti eltérések vizsgálatát, ebből adódóan releváns adatokat nyújt az egyenlőtlenségek feltárásához. Problémát jelenthet azonban az, hogy egyes csoportok tagjai a szocializációjukból adódóan kevéssé komfortosnak vagy maguktól idegennek érezhetik a naplók vezetését. Emellett a téridőnaplók a szokásos használatukban a mozgások objektív aspektusára koncentrálnak, és ezzel szemben a mobilitás testi, érzéki, szubjektív tapasztalatának rögzítésére csak ritkábban kérdeznek rá. A „normál" naplóvezetés amúgy is erősen kompetenciaigényes, és ehhez képest a megélt cselekvői tapasztalatokra való reflektálás feladata további kognitív kompetenciák meglétét igényli, másrészt pedig meglehetősen időigényes. Ezek mellett a naplóbejegyzések írása – a hagyományos interjúkhoz hasonlóan – nem teszi lehetővé a szimultán reflexiót a térbeli tapasztalatokra és a mozgás élményére: a csupán az emlékezetre hagyatkozó retrospektív nézőpont szükségszerűen szelektív.

A téridőnaplók módszere tehát viszonylag korlátozott körben alkalmazható, előnye elsősorban az objektív mozgási minták felvázolásának lehetősége, de azt is csupán korlátozottan tudja megvalósítani, ugyanis a kompetenciabeli és folytonos motivációbeli előfeltételek, valamint a gyakorlatok felidézésében mutatkozó problémák torzíthatják az adatokat és a mintát. Ezen hiányosságokat nagymértékben orvosolhatják a hägerstraandi téridő-geográfia mai változatai: azok az eljárások, amelyek során valamilyen GPS-követő eszközzel vagy szoftverrel rögzítik és teszik az elemzés számára elérhetővé az alanyok mozgásait (Thevenin & Vuidel, 2021; Van der Spek és mtsai., 2009).

7 Ezzel a megközelítéssel rokoníthatók azok a kutatások, amelyek az aktivitási tér fogalmát használják, vagy a különböző csoportok közötti szegregációt a napi rutinmozgások tér- és időpályái közötti eltérések alapján vizsgálják. Ezekről a kutatási irányokról összefoglalóan lásd Zsinka (2024b:144–146).

8 A módszer empirikus alkalmazásaihoz lásd például: Bærenholdt és mtsai. (2004), illetve Haldrup (2010).

A mobil módszertanok részét képezi ezek mellett a transzferpontok és köztes helyek megfigyelése, valamint az utazások során gyűjtött emléktárgyak vizsgálata. A transzferpontok, avagy köztes helyek olyan helyszínek, amelyek a mobilitási hálózatokban csomópontokat jelentenek (például várótermek, kikötők, repülőterek, kávézók, parkok, pályaudvarok, játéktermek, motelek). E helyeken lehetséges megfigyeléseket végezni, interjúkat készíteni vagy ezen eljárásokat vegyíteni. Hozzáférhetővé válhatnak a megtestesült cselekvői gyakorlatok, attitűdök, érzelmek, vagy a köztes terek szerepe az úton levő cselekvők számára, s ezek a módszer előnyeihez tartoznak. A szerezhető adatok mélységét azonban némileg korlátozza a helyek átmeneti jellege, és hogy a cselekvők alapvetően úton vannak. Szerencsés esetben ez a probléma csökkenthető (lásd például a kompokon való várakozással kapcsolatban Vannini, 2011).

Az utazásokhoz kapcsolódó emléktárgyak vizsgálata nem minden társadalmi csoport esetében releváns, de bizonyos kontextusokban érdekes adalékokat nyújthat ez a megközelítés a térbeli diszpozíciókhoz. Az emléktárgyak, szuvenírek már önmagukban is utalnak arra, hogy a kutatás résztvevői számára milyen jelentésekkel, emlékekkel és érzelmekkel kapcsolódnak össze a felkeresett desztinációk, de a tárgyak interjúk során is segíthetik az utazási élmények felidézését. Az így nyert információk relevánsak lehetnek a térbeli habitus bizonyos aspektusainak az elemzéséhez. A materiális objektumok használata elicitációs célzattal már Malinowski óta része az antropológia módszertanának, mivel a tárgyak által kiváltott szenzoros ingerek segíthetik az emlékek felidézését (vö. Pink, 2015:88). Kifejezetten az utazásokról hozott szuvenírek hatékony eszközei lehetnek az önmegjelenítésnek, a csoport-hovatartozás kifejezésének, a vebleni értelemben vett hivalkodó fogyasztásnak (Kuhn, 2020), vagyis jelzik azt, hogy az interjúalany hogyan kívánja magát pozicionálni a társadalmi és az azzal homológ szimbolikus térben, illetve miként kívánja magát másoktól megkülönböztetni. Ez a módszertan tehát gyümölcsöző lehet a mobilitás társadalmi jelentéseinek vizsgálata szempontjából. Az emléktárgyak elemzésének és a go-along interjúnak egyfajta kombinációja az otthonbejárás (*home tour*), amikor a kutatás alanya a kutatóval közösen járja be otthonát (vagy annak egy kiválasztott részét) és az ott elhelyezett tárgyakról beszélgetnek. A kutatási tapasztalatok (Zijlema és mtsai., 2019) szerint ez a módszer hatékonyan segíti, hogy a kutatási alanyok oldottan és a tárgyi környezet stimulusai segítségével elevenítsék fel az emlékeket.

Összességében tehát a térbeli habitus kutatása során érdemes mérlegelni a klasszikus módszerek ötvözését a mobil módszertanokkal, mivel ez utóbbiak a vizsgált praxisoknak olyan vetületeit is képesek feltárni, amelyekre a „hagyományos" módszerek kevésbé alkalmasak.

Érzékszervi kutatások

A test szerepének átértékelése mutatkozik meg a '80-as években először az antropológia és a történettudomány, majd később más humán tudományok területén be-

következő érzékszervi fordulat (*sensory turn*) megjelenésében, illetve az e fordulat nyomán kibontakozó érzékszervi kutatások (*sensory studies*) térnyerése kapcsán is. A multiszenzorialitás hangsúlyozása a (hétköznapi és tudományos) megismerési folyamatban szakítás az európai kultúrát legkésőbb a reneszánsz óta átható okulárcentrizmussal, avagy a látás többi érzékkel szembeni privilegizálásával (Jay, 1994; Le Breton, 2017:33–34; Levin, 1993; Pallasmaa, 2018:11, 20–21). Korántsem természetes ugyanakkor, hogy a látást tekintsük az érzékelés elsődleges módjának. Ebből adódóan semmi sem indokolja, hogy kizárólag a vizualitásra koncentráljunk az érzékek Merleau-Ponty (2012b:62, 274–275, 293), által tételezett gestaltszerű egységében.

Ahogy arra Edward T. Hall (1975) rámutatott: az egyes kultúrákban az érzékeknek más és más szerepe lehet abból a szempontból, hogy a térhasználat során milyen típusú érzékszervi ingereket próbálnak kizárni, mely ingereket tabusítják, és melyeknek a tematizálása számít legitimnek a szociális interakciók során. Vannak olyan kultúrák például, ahol a látásnak egészen más szerep jut, mint az európai kultúrkörben. Le Breton (2017:7) említi az aivilik inuitok példáját, akik érzékeik segítségével tökéletesen tájékozódnak abban az arktikus környezetben, amely vizuálisan meglehetősen monoton képet fest. Az aivilikok a tér leírásában és a tájékozódásban nagymértékben mellőzik a vizuális referenciákat. A levegő, a szél és a hó által közvetített jeleket a szagokon, hangokon és a tapintáson keresztül értelmezik – számukra a látás ezekhez az érzékekhez képest másodlagos.[9] Az érzékek azon hierarchikus rendje tehát, amelyben a vizualitásnak kitüntetett szerep jut, a modernitás által létrehozott konstrukció.

Az érzékelés módja egyfelől meghatározza a tértapasztalatot, másfelől a mesterségesen kialakított terek anyagisága is tükrözi azt, hogy az adott kultúra milyen módjait preferálja az érzékelésnek. Vagy még inkább: az ember által létrehozott terek észlelési prioritásokat sugallnak az észlelők számára. Míg a látás elkülönít és eltávolít, az érintés közelséget és azonosulást teremt. Az őskori társadalmakban és a tradicionális kultúrákban az épületek még sokkal inkább az emberi test mértékeire szabottak, építészeti elemeik a test haptikus és muszkuláris tudásához, archaikus reakcióihoz igazodnak, míg a modernitás vizualitás által ellenőrzött építményeiből ez a testi emlékezetre építő érzék és az általa teremtett intimitás elveszett (Pallasmaa, 2018:36–37, 87–89).

Mindemellett nem pusztán arról van szó, hogy a világról való tudásunk létrejöttében mind az öt érzékünk szerephez juthat, hanem arról is, hogy ezek az érzéki benyomások összekapcsolódnak. Merleau-Ponty (2012b:242–244) érvelésével összhangban az is megfigyelhető, hogy a különböző kultúrákban a mindennapi tapasztalat leírására használt minőségek, kategóriák konstitúciója során a különféle érzékszervi modalitások egymásra hatnak (interszenzorialitás), és így jön létre a gestaltszerű tapasztalat. A hantik számára például a hideg tapasztalata nem csupán

9 Lásd még Steven Feld megjegyzését a kaluli népcsoport (Pápua Új-Guinea) tagjairól, akik a madarakat nem a külső megjelenésük, hanem a hangjaik alapján érzékelik és azonosítják (idézi: Pink, 2015: 52).

termikus inger, hanem összetett, egymástól elválaszthatatlan érzékszervi ingerek révén konstituálódik: a hideg tapasztalata egyszerre látvány (tiszta az ég), hanghatás (kristályosan csikorog a hó, recsegnek a faágak), és haptikus inger (megváltozik a hasogatni való fa textúrája) (Nagy, 2024).

Az érzékszervek és a testi tapasztalás szerepének átértékelése a társadalomtudományos kutatás gyakorlatára is hatással van. Az érzékszervi etnográfia gyakorlati módszertani megfontolásokat is javasol, de ennél jóval komplexebb megközelítést jelent, amelyben az elmélet nem választható el a praxistól. Az érzékszervi etnográfia nem csupán az érzékszervekről vagy az érzékelésről szóló etnográfia, hanem az etnográfiai módszertan újragondolása annak figyelembevételével, hogy a multiszenzoros tapasztalat és tudás egyrészt a kutatási alanyok életéhez is hozzátartozik, másrészt a kutató is mind az öt érzékszervével szerez tudást a terepről (Pink, 2015). Ebben a megközelítésben implicit az a tételezés, hogy az érzékelő test nem a kultúra tárgya, hanem alanya (vö. Csordas, 2021), az észlelés pedig nem egy leírható tény a többi közül (Merleau-Ponty, 2012a). Vagyis annak a problémának a kiküszöböléséről van szó, miszerint „az objektív gondolkodás nem tud az észlelés szubjektumáról" (Merleau-Ponty, 2012a:231). A cél tehát egyrészt az érzékelés tanulmányozása, másrészt annak a ténynek a tudomásulvétele és a kutatási folyamatba való integrálása, hogy az a világ, amelyet kutatóként meg akarunk érteni, a kutatás alanyai számára és számunkra is érzéki tapasztalatok révén épül fel. Az érzékszervi etnográfia megközelítése tehát a test, az elme és a környezet kölcsönös kapcsolata mellett foglal állást, vagyis amellett, hogy az érzékeken keresztül való tapasztalatszerzés mélyen szociokulturális és fizikai környezetekbe ágyazott és e környezetek által meghatározott folyamat (Howes, 2020; Pink, 2015:27–28).

Ha a tapasztalat- és tudásszerzés horizontját kitágítjuk és figyelembe vesszük az interszenzoriális érzékelés által befogadható tapasztalat teljességét, ez lehetővé teszi, hogy ennek a tapasztalati valóságnak azokat a vetületeit is észrevegyük és tanulmányozzuk, amelyek máskor a felszín alatt maradnának, mivel a beszédaktusokban nem tematizálódnak. Ezek lehetnek olyan jelenségek, gyakorlatok, amelyek látszólagos banalitásuk miatt az emberek számára nem tűnnek említésre méltónak, vagy olyanok, amelyek inkább érezhetők, mint verbalizálhatók (Pink, 2015:53).

Pink (2015:73–138) az etnográfiában alkalmazott módszertani eljárásokat, az interjút, a (résztvevő) megfigyelést gondolja újra az érzékszervi tapasztalat szerepének figyelembevételével. Érvelése szerint az interjús módszerekben rejlő potenciált sokkal inkább ki lehet használni, ha nem kizárólag a beszédre fókuszálunk. Az interjú nem pusztán egy beszélgetés, hanem társas, érzékszervi és érzelmi aspektusokat is involváló találkozás. Emellett az *emplacement* jegyében azt is hangsúlyozza, hogy az interjús helyzetben a beszéd és a résztvevők közötti interakció nemcsak performatív és megtestesült (*embodied*) gyakorlat, hanem helyhez kötött (*emplaced*) is, hiszen az interjúszituációnak szintén része a környezet, amelyben az interjú zaj-

lik. Ezzel a környezettel az érzékelő test kapcsolatba lép, és az így születő tapasztalatok az explicit módon verbalizált tartalmakhoz képest pluszinformációt jelentenek.

Pink az érzékszervi tapasztalat megismerése céljából jól használhatónak tartja a go-along interjúkat és az olyan interjús helyzeteket, amikor az anyagi világ objektumai nagyobb szerepet kapnak, mint például, ha az interjúalany a számára valamilyen szempontból fontos tárgyakat mutatja be a kutatónak. A mindennapi gyakorlataink igen nagy része (például otthonunkban végzett rutintevékenységek, házimunka, kertészkedés stb.) olyan típusú interakció a környezetünkkel, amely nagyon kevéssé tudatos, és emiatt jellemzően szóra se méltatjuk, de mindennapi életünk szempontjából e praxisok mégis rendkívül lényegesek. A hagyományos interjúszituációból kimozdított, a tárgyi világ és az érzékelő test kapcsolatára erősebben fókuszáló interjú tehát lényegesen gazdagabban jeleníti meg a kutatott személyek tapasztalatát azáltal, a környezettel folytatott interakciókat és az ezek nyomán születő élmények elbeszélését bátorítja, elősegíti. Az interjú ebben az értelemben helyteremtő (*placemaking*) gyakorlat (Pink, 2015:77–80). Sand és mtsai. (2022) dániai városi terepen alkalmaztak érzékszervi go-along interjúkat fiatalokkal. A hagyományos, tisztán kognitív interjúkkal szemben – Pink munkásságára támaszkodva – abból indultak ki, hogy a helyek multiszenzoros tapasztalatok révén válnak jelentéstelivé. A résztvevők a helyszínek bejárása során nemcsak elbeszélték, de be is mutatták térhasználati gyakorlataikat. A tárgyi környezet és az érzékszervi ingerek emlékeket, testi reakciókat és implicit tudást aktiváltak,[10] így az interjú a pusztán narratív visszaemlékezés helyett helyben rekonstruált megtestesült (*embodied*) tapasztalattá vált.

Az érzékszervi benyomásokat az interjúalany egyrészt személyes tapasztalatai révén, másrészt pedig kulturálisan meghatározott kategóriák, metaforák és jelentések segítségével jeleníti meg. Ezek a személyes és kulturális minták által keretezett érzékszervi tapasztalatok sokat elárulnak az interjúalany identitásáról és értékeiről (Pink, 2015:81). Pink egyik kutatásában az interjúalanyokkal az otthonukban kimosott ruhákról beszélgetett, és arra ösztönözte őket, hogy érzékszervi tapasztalatok révén írják le, mi kell ahhoz, hogy egy ruhát tisztának érezzenek. A tisztaság, a szennyezés és a frissesség koncepcióját az interjúalanyok különbözőképpen mutatták be. Amikor mások ruháiról és külső megjelenéséről beszéltek, alkottak ítéleteket, akkor ugyanezeket a terminusokat és kategóriákat használták (Pink, 2015:87). Az érzékszervi tapasztalatok tehát elvezethetnek azoknak a mintáknak a megértéséhez, ahogy a társas környezethez való viszony és az identitás konstruálódik. A kutatási folyamatban ez lehet az egyik olyan mozzanat, ahol az egyéni és társadalmi szintek összekapcsolódnak, és betekintést nyerhetünk a szimbolikus tér viszonyainak formálódásába. Az érzékszervi interjúkban – a gyakran normatív éllel használt – szenzori kategóriák alapján árnyalt képet kaphatunk arról, hogy milyen szempontok képezik a szimbolikus distinkciók alapját. A későbbiekben az így

10 Például a környezeti zajok befolyásolták az interjú atmoszféráját és felidézték egy híd alatti koncert élményét, ahol a forgalmi zaj elnyomta, „befedte" a zenét.

kirajzolódó viszonyok rávetíthetők a tőkevolumen és tőketípusok dimenziói mentén felépülő társadalmi térre. Emellett az elméleti tanulmányunkban (Berger & Zsinka, 2026) kifejtetteknek megfelelően a distinkciók értelmezésénél figyelembe vehetők a nem osztályszerű különbségek is, mivel a társadalmi tér más dimenziók alapján is felvázolható.

Az audiovizuális anyagok széleskörűen használhatók az érzékszervi interjúkban (Pink, 2015:88–92). Vannak olyan tevékenységek, amelyek mobil interjúkkal nehezen vizsgálhatók, mivel nem teszik lehetővé a szimultán beszélgetést, vagy nem szakíthatók meg (például sport). Azonban, ha ezekről fotók vagy videófelvételek készülnek, és a beszélgetés később ezek segítségével zajlik, akkor könnyebben előhívható az a kontextusspecifikus szókincs, amely révén az e gyakorlatok során megélt testi-érzékszervi tapasztalat elbeszélhető. Ugyanígy hangfelvételek is használhatók az érzékszervi elicitáció céljára, és a hangok által kiváltott benyomások verbalizálásának elősegítésére. A látványról és a hangról viszonylag könnyű felvételeket készíteni. Más érzékszervi ingerek integrálása a kutatásba nagyobb kihívás, de szintén gyümölcsöző eredményekkel járhat. Pink Low kutatását idézi (2015:92), aki férfi kutatóként női parfümöket használt önmagán és megfigyelte a kutatott személyek reakcióit, valamint rá is kérdezett, hogy mit gondolnak az illatról, amit visel. Ez hozzásegítette annak megértéséhez, hogy a társadalmi nemek kategóriái hogyan épülnek fel a szagingerek révén.

Pink a résztvevő megfigyelés kapcsán tárgyalja azt, hogy a kutató saját érzéki tapasztalatai milyen szerepet kaphatnak a kutatásban (Pink, 2015:95–116). Az érzékszervi etnográfia ebben az értelemben tulajdonképpen autoetnográfiát is jelent, mivel a kutató a saját érzékszervei révén szerzett információt is használja tudományos tudás létrehozására. Ez már csak azért is fontos lehet, mert ha a kutatónak „testközeli" tapasztalata van a vizsgált gyakorlatokról, és részesévé válik azoknak az érzéki hatásoknak, amelyekkel a kutatottak találkoznak a mindennapjaik során, az már abban segítségére lehet, hogy a releváns kérdéseket tegye fel. Ha tudatosan minden érzékszervével próbálja megérteni a terepet, és azt, hogy egy adott hely vagy kontextus hogyan épül fel a vizsgált közösség számára a különféle érzékszervi hatások által, akkor teljesebb képet kaphat a kulturális gyakorlatokról. A kihívás mindebben az, hogy azt is meg kell tanulnia, hogy ezek az érzékszervi impressziók hogyan interpretálódnak a vizsgált kultúra nyelvén. Ugyanakkor nem elég, hogy maga is átélje ugyanazt az érzéki élményt, mint a kutatottak, mert az értelmezésük között is lehetnek különbségek. Annak érdekében, hogy ez az értelmezés feltáruljon, szükség van arra, hogy elbeszéljék, így végső soron mégis visszatérünk a narráció világába (Nagy, 2024).

Mivel az érzékszervi etnográfia során a kutató saját érzékszervi benyomásaira is támaszkodik, különösen fontossá válik a reflexió beépítése a megismerési folyamatba. Pink (2015:59–60) ennek kapcsán felhívja a figyelmet arra, hogy a kutatónak tudatosítania kell azt, hogy különböző érzékszervi kultúrák között mozog. A ku-

tatottak szenzori kategóriáinak megértése azzal kezdődik, hogy a kutató reflektál a saját kulturális és szubjektív hatások révén kialakult kategóriáira, mivel a kettő között jelentős különbségek lehetnek. Az európai kultúrkörben általában öt érzéket és néha egy titokzatos hatodikat különböztetünk meg, de ez a felosztás korántsem univerzális. A hauszák például két érzéket ismernek, a japánok ötöt, és ezek sem egyértelműen feleltethetők meg az európai érzéki kategóriáknak (Pink, 2015:59). Mindezen állítások persze kiterjeszthetők mindenfajta, a kutatás során alkalmazott taxonómiára, eljárásra, döntésre, mivel ezeket is minden esetben vissza lehet vezetni eredetükre és annak fényében mérlegelni használatuk következményeit a kutatásra (vö. Bourdieu, 2005).

A fentiekből is talán kitűnik, hogy ha a kutatási folyamatba is integráljuk azt a szemléletet, amely a vizualitás dominanciáján túllépve a kutató és a kutatottak komplex testi-érzékszervi tapasztalatára támaszkodik, az lehetővé teszi a tereppel és a kutatásban részt vevő személyekkel egy sokkal közvetlenebb és kevésbé hierarchikus viszony kialakítását. Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy az émikus és étikus látószögek nem válnak szét úgy, ahogy a klasszikus módszertani megközelítések esetében. Emiatt a kutatás és azon belül az adatfelvétel során is kiemelten fontos szerepet tölt be e kutatói (ön)reflexió.

Atmoszférakutatás

Az utóbbi két-három évtizedben a humán és társadalomtudományokban egyre inkább előtérbe került az atmoszféra fogalma, és fokozatosan kialakultak az atmoszférák kutatásának módszertani elvei. Az alábbiakban először röviden körbejárjuk az atmoszféra fogalmát, majd azt vitatjuk meg, hogy milyen elvek és eljárások alkalmazásával lehet vizsgálni az atmoszférákat, és hogy ez milyen haszonnal jár a térbeli habitus kutatása számára.

Az atmoszférafogalom fenomenológiai ihletésű, és nemzetközi karrierjének a kezdőlökést Gernot Böhme munkássága adta meg,[11] aki az emberek, terek és/vagy a természet konfigurációira alkalmazza (2019:435). Az atmoszféra mégsem csupán ezen elemek elrendeződésére utal, hanem egyfajta közbülső jellegre: szubjektum és objektum dichotómiáján túl az atmoszférák valahol az észlelők és a dolgok között jönnek létre. Egyrészt az észlelő nem független megfigyelő, hanem olyan testi lény, aki beleágyazott a világba, másrészt az általa észlelt környezeti elemek sem csupán lehatárolt entitások szigorú határokkal, hanem kilépnek, kisugároznak önmagukból (Böhme, 2019:444–446). Böhme megfogalmazásában:

„Az atmoszférák nem mint valami objektív, tehát mint tulajdonságok koncipiálódnak, amelyekkel a dolgok rendelkeznek. Mégis dologszerűek, a dolgokhoz tartozók, amennyiben a dolgok tulajdonságaikon keresztül – extázisokként elgondolva – jelenlétük szféráját arti-

11 Böhme Hermann Schmitz testi fenomenológiájában találta meg az atmoszféra fogalmát, amelyet aztán módosított saját szempontjai szerint.

kulálják. Az atmoszférák a fentiekhez hasonlóan nem is mint valami szubjektív, mint egy fajta lelkiállapot meghatározásai elgondolandók, és mégis szubjektumszerűek, szubjektumokhoz tartozók, amennyiben az emberek testi jelenlétén keresztül válnak érezhetővé és ez az érzés egyben a szubjektumok saját testi jelenvalósága a térben" (Böhme, 2019:446).

Böhme atmoszférafogalma konkrét hivatkozás nélkül is eszmei rokonságot mutat Merleau-Ponty észleléselméletével, hiszen a francia fenomenológus számára az észlelés szintén életteli dialógus a világgal, amelyben az észlelés mindkét oldal által befolyásolt. A Böhme utáni atmoszférairodalom köréből Shanti Sumartojo és Sarah Pink (2019) innovatív munkáját érdemes kiemelni mind fogalmi, mind kutatásmódszertani szempontból. A szenzoriális etnográfiában járatos szerzőpáros az atmoszférafogalmat Böhménél határozottabban processzuálisan fogja fel. Számukra az atmoszférák „folyamatosan keletkező, dinamikus tapasztalati konfigurációk" (Sumartojo & Pink, 2019:30), amelyben a világgal aktívan foglalkozó megtestesült és érzékelő lények aktívan összekötik egymással az észleleteiket, affektusaikat, az anyagi világ elrendezéseit, a mozgásokat, az emlékeket és az értelmezéseket (Sumartojo & Pink, 2019:30). Ebben az értelemben mindig atmoszférákban vagyunk, amelyek sohasem lezártak, mert mindig alakulnak, módosulnak, illetve a cselekvők folyamatosan váltanak köztük.[12] Az atmoszférák tehát térben és időben szituáltak, valamint mozgásban vannak, fluktuálnak – és mint ilyenek a megtestesült érzékelő cselekvők által megtapasztalhatók, illetve az ő közreműködésük: a világgal való aktív foglalatoskodásuk révén épülnek fel. Az atmoszférák felépülésének-megtapasztalásának vizsgálata által a cselekvők érzékeléseiről, testi tapasztalatairól is mély ismeretekre lehet szert tenni.

Az atmoszférák a tudás összefüggésében három szempontból fontosak Sumartojo és Pink szerint. Először is tudást szerezhetünk atmoszférák*ban* (*knowing in atmospheres*), ami azt jelenti, hogy a kutatók belépnek az atmoszféra folyamába résztvevőként, és e belső nézőpont felvételével megtudhatják, hogy a kutatási alanyok miként építik fel, tapasztalják meg az atmoszférákat. E kollaboratív megismerési folyamat során figyelmesnek kell lenni az emberek, tárgyak, terek, hangulatok, interakciós minták konfigurációinak változásaira és a kutató saját pozíciójára (Sumartojo & Pink, 2019:35–41). Másodszor a kutató az adatok utólagos rendszerezése, értelmezése és elemzése révén is tudást szerezhet az adott atmoszféráról (*knowing about atmospheres*), de még ekkor is ügyelni kell arra, hogy a tudósi reprezentáció ne merevítse meg az atmoszférákat, hanem megőrizze a változékonyságukat és sokféleségüket (Sumartojo és Pink, 2019:41). Harmadrészt az atmoszférák *által* is szert tehetünk tudásra (*knowing through atmospheres*), ami azt jelenti, hogy a kutatásuk által nem csupán magukról az atmoszférákról, a felépítésükről és megélésükről, hanem más, kapcsolódó témákról is fontos ismeretekre tehetünk szert.

12 Másképp látják ugyanazt a konfigurációt, máshova mennek, új emberekkel találkoznak, stb.

Az atmoszférakutatás nem vezetett be új módszereket, hanem inkább a már létező go along és érzékszervi etnográfiai módszereket kombinálja a kutatási témára szabott módon. A kutatók rendszerint részt vesznek a kutatási alanyok tevékenységében (akár rögzített helyszínen, akár velük együtt mozogva). A részvétel azért fontos, mert ez ösztönzi az atmoszférára való perceptuális-megtestesült ráhangolódást (tudás az atmoszférák*ban*), bár ennek során – hasonlóan az érzékszervi etnográfia elveihez – figyelni kell arra, hogy a kutató számára bizonyos érzéki ingerek mást jelenthetnek, mint a kutatottaknak. A kutatási alanyokkal a kutatási helyszínen interjút készítenek vagy kötetlenül beszélgetnek, közben fotók, videó- vagy hangfelvételek is készülhetnek, illetve érdemes terepnaplót is vezetni. A felvett anyagokat a helyszínen vagy a későbbiekben megbeszélhetik az alanyokkal. Ez utóbbi beszélgetésekről is készülhetnek további fotók vagy hang- és videófelvételek. Az atmoszférák*ról* való tudás pedig az így nyert adatok elemzése (vagy történelmi téma kapcsán múltbéli források atmoszféraszempontú analízise).

A Sumartojo és Pink könyvében ismertetett számtalan esettanulmány közül hármat emelünk ki: az egyik az atmoszférák térbeliségére fókuszál, egy másik a hangok szerepére az atmoszférákban, a harmadik pedig a mozgások konstitutív jellegére. Az első egy lebontásra ítélt melbourne-i piactér használói (eladók, vásárlók, turisták) körében és részvételével készült (Sumartojo & Pink, 2019:57–61). Két tudós és egy fotográfus végezte a terepkutatást, amelynek során go along videós interjúkat végeztek, és dokumentarista fotók és videók készültek. Maguk a kutatók is elmerültek a piac életében. Megfigyelték a hely sajátos ritmusát, a cselekvők közlekedési és helyhasználati rutinjait. Az adatok rögzítésében, azaz a fotók és videók készítésében a kollaboratív szellemiség alapján a kutatás alanyai is részt vettek (Sumartojo & Pink, 2019:57–58). Ez a helyre szabott, a vizualitást, a testi jelenlétet és a mozgásokat magában foglaló módszertan lehetővé tette a kutatók számára, hogy ráhangolódjanak a hely atmoszférájára, ahogyan azt is, hogy a kutatás alanyai jobban kibonthassák, hogy mi számukra a piac atmoszférája, milyen érzetekkel, affektusokkal, rutinizált cselekvésekkel és jelentésekkel kapcsolódott össze számukra (Sumartojo & Pink, 2019:59). A szerzők szerint épp azáltal, hogy a résztvevőket megkérték arra, hogy mutassák meg a jellemző rutinjaikat, képesek voltak mélyebbre hatolni, mint ha hagyományos interjú keretében egyszerűen a piac atmoszférájáról kérdezték volna őket. Komplexebben rajzolódott ki a megtestesült élményük, a sajátos észleléseik, és az, hogy milyen konfigurációkban kapcsolódnak össze számukra dolgok, emberek, ritmusok, szándékok és emlékek (Sumartojo & Pink, 2019:59).

A második esettanulmány egy olyan kutatási projekt leírása, amelyben egy melbourne-i, forgalmas autópálya melletti nyilvános parkban vizsgálták különféle hangszigetelő technikák hatását a kutatás résztvevőire (Sumartojo & Pink, 2019:62–68). A kutatás különlegessége, hogy a hangok és a hallás kiemelt jelentőségét vizsgálja a multiszenzoriális tapasztalatban. A kutatók először – az érzéki etnográfia szellemiségében – autoetnografikus hallgatást végeztek (meghallgatták

a hangokat és zajokat, amelyek a különböző hangszigetelő technikák mellett jelentkeznek), majd meginterjúvolták egymást a tapasztalataikról. A park így megtapasztalt atmoszféráit és a hozzájuk kapcsolódó affektusokat erősen befolyásolták a hangok, ugyanakkor az élmény – összhangban Merleau-Ponty azon gondolatával, miszerint az érzékek gestaltszerű egységet képeznek – így is multiszenzoriális volt, mert mindegyik atmoszférához hozzájárult a többi érzék is, például a parkban látottak (látás) vagy a meleg szellő érzete (haptikus érzék) (Sumartojo & Pink, 2019:64). Ez a bevezető lépés szükséges volt ahhoz, hogy ráhangolódjanak a kutatás alanyaira és jobban megérthessék őket. A második szakaszban a kutatás alanyai két feladatot kaptak. Először go along interjú keretében gyalogoltak a kutatókkal a parkban a zajvédő fal mellett, és közben a tapasztalataikról beszéltek, miközben videófelvétel készült. Másodszor fókuszált hangelicitációs feladatot kaptak az alanyok: immár mozgás nélkül kellett hangokra figyelniük (ugyanazokat a hangokat hallgatták meg az alanyok, mint a kutatók az első szakaszban), és a testi-szenzoriális tapasztalataikról kellett beszélniük. Ez az eljárás lehetővé tette, hogy összehasonlítsák az alanyok közléseit az autoetnografikus szakaszban rögzített kutatói tapasztalatokkal (Sumartojo & Pink, 2019:66). Az atmoszférák*ban* szerzett tudás felrajzolta a hangok ama testileg megélt ösztönző hatásait, amelyek alapján az egyes atmoszférákat kellemes-megnyugtatóként, természetesként vagy a testet és a környezetet (nem pozitív értelemben) összekapcsolóként élték meg (Sumartojo & Pink, 2019:67). Az ezekről az atmoszférák*ról* szerzett tudás az elemző szakaszban jelent meg.

A harmadik esettanulmány az atmoszférák és a mobilitás – már az első példával összefüggésben is megjelenő – összefüggését emeli ki. Sumartojo és Pink Ingoldnak (2011:12) az útvonalak egzisztenciális jelentőségét hangsúlyozó gondolataiból kiindulva arra hívja fel a figyelmet, hogy az atmoszférák egyrészt mozgékonyak és változékonyak,[13] másrészt gyakran vagy nagymértékben a mozgások által konstituálódnak. A munkahelyükre kerékpárral bejáró ausztrál munkavállalók testi-affektív élményeit és az út során átélt atmoszférákat vizsgáló kutatásban GoPro kamerát helyeztek a résztvevők sisakjára. Az így rögzített videókat megszerkesztették, amely folyamat alkalmas volt arra, hogy tudást szerezzenek arról, milyen a kerékpáros utak atmoszféráiban lenni. Az összevágott videófelvételeket a kutatók utólag közösen nézték meg az alanyokkal az otthonukban, és arra kérték őket, hogy értelmezzék és kommentálják a felvételeket. A kutatók ezen beszélgetésekről is videófelvételt készítettek, és utólag elemezték ezeket (vö. Sumartojo és mtsai., 2016; Sumartojo & Pink, 2019:78–79). A videók visszanézése során az alanyoknak az élményeiket leíró szavain túl az is sokatmondó volt, ahogyan gesztikuláltak, ujjaikkal csettintettek, hangutánzó szavakat használtak, hogy visszaadják például a sebesség élményét, illusztrálják az útviszonyokat vagy az út emelkedését-lejtését, az átélt érzelmeiket, tapasztalataikat és azok intenzitását. Ezek a testi jelzések gyakran

13 Mindennapjaink során atmoszférák sorozatait éljük át, és egyik sem rögzített.

nagyobb kifejezőerővel bírtak a szavaknál a mozgásos testi élményre vonatkozóan. Minden út több atmoszféra sorozataként volt leírható (intenzív, kevésbé intenzív; élvezetes vagy szenvedéssel teli stb.) (Sumartojo & Pink, 2019:78–79).

Mindhárom esettanulmány rávilágított az atmoszférák *által* megszerezhető tudásra, tehát azokra az ismeretekre, amelyek túlmutatnak az atmoszférákon. Ezek a belátások vonatkoztak például a piac használói esetében az éveken keresztül felhalmozott gyakorlatias szakértelemre (*expertise*), amellyel döntéseket hoztak gazdasági interakciókról, és navigáltak a helyszínen (Sumartojo & Pink, 2019:61). Jelen összefüggésben azonban fontosabb, hogy az atmoszférák által mit tudhatunk meg a térbeli habitusról. Az atmoszférák nem önmagukban érdekesek e kontextusban, hanem annyiban, amennyiben és amennyire az atmoszférák kutatása révén ismeretekre tehetünk szert a vizsgált cselekvők térbeli habitusáról. Szociológiai nézőpontból elsősorban az embercsoportok jellemző mintái[14] az érdekesek. Vagyis az áll az előtérben, hogy a bizonyos szociodemográfiai kategóriákhoz tartozó cselekvők testileg, szenzoriálisan miként élnek meg bizonyos tereket, mozgásokat (vagy azok hiányát), milyen szenzoriális benyomások érik őket a környezettel való interakcióban, mit mond el mindez a gyakorlati érzékükről, testük használati módjairól, testi habitualizációikról és a habitualizációk esetleges módosulásairól, azaz a cselekvések újító lehetőségeiről. Szociológiai keretek között alkalmazva az atmoszférakutatást a térbeli habitusok vizsgálatára és csoportspecifikus mintázatok feltárása céljából[15] nem kis körültekintést igényel a kutatóktól (például a habitualizációk szedimentációja nagy valószínűséggel nem figyelhető meg közvetlenül, de körültekintéssel tematizálható az érzéki ingerek által elicitált beszélgetés vagy interjú keretében). Úgy véljük ugyanakkor, hogy az e megközelítés révén nyerhető adatok gazdagsága és sokrétűsége lehetővé teszi, hogy a térbeli-(im)mobilitási gyakorlatokat több oldalról, teljes komplexitásukban vizsgáljuk. E határozott előny mellett a hátrányok közé tartozik a módszer szisztematikus alkalmazásainak és a készen átvehető eljárásoknak a hiánya az általunk vizsgálni kívánt témával összefüggésben, valamint az esetleges költségvonzatok. Ezekkel együtt is úgy véljük, hogy egyértelműen van potenciál a térbeli habitusok atmoszférák általi megismerésében.

Konklúzió

Jelen tanulmányban áttekintettük a térbeli habitus empirikus vizsgálatának lehetőségeit. Ennek kapcsán a „hagyományos" módszerek mellett kitértünk a mobil módszertanokban, az érzékszervi etnográfiában és az atmoszférák vizsgálatában rejlő lehetőségekre. Összességében e tekintetben arra a következtetésre jutottunk, hogy az – egymással gyakran átfedésben lévő – nem hagyományos megközelítések alkalmazása a kutatásban nem pusztán új módszertani eljárások bevezetését jelenti,

14 A kategóriák sokféleségéhez lásd az elméleti fejezetet.

15 A (böhmei) atmoszférafogalom szociologizálásáról lásd még: Löw (2016:173–177, 192–193).

hanem átalakítja a kutatási folyamat perspektíváját, a kutató és a kutatottak viszonyát – mégpedig oly módon, ami nagyon is megfelel az észlelési és testi fenomenológiákkal kiegészített elméleti nézőpontunknak (Berger & Zsinka, 2026). A mobil módszertanok, az érzékszervi etnográfia és az atmoszférakutatás alkalmazása révén a kutató sokkal közvetlenebbül viszonyul a terephez, és lényegesen kevésbé hierarchikus viszonyt tud kialakítani a kutatás alanyaival. A mobil módszertanok a mozgás révén kimozdítják a kutatót a rögzített megfigyelői perspektívából, ami lehetővé teszi, hogy több oldalról, árnyaltabban lássa a vizsgált jelenségeket. Az érzékszervi etnográfia és az atmoszférakutatás a vizualitás dominanciáján túllépve pedig azt segíti elő, hogy a kutató mind a saját, mind pedig a kutatottak testi-érzékszervi benyomásainak teljességét vegye figyelembe az értelemképződés fenomenológiai vizsgálata során. Innen továbblépve lehet elemezni azokat az érzékszervi kategóriákat és a hozzájuk társított kulturális jelentéseket, amelyek révén az alany elbeszéli a tapasztalatait.

A mobil módszertanok, az érzékszervi etnográfia és az atmoszférakutatás nagyon jól illeszkedik a felvázolt elméleti megközelítésünkhöz. Mivel figyelembe veszik a kinesztetikus és multiszenzoros észlelés révén szerezhető tapasztalatokat és tudást, ismereteket nyújthatnak a térbeli habitusról, mint a(z) (im)mobilitási gyakorlatokat strukturáló inkorporált generáló elvről. Azonban mivel ezek a módszertani megközelítések involválják az autoetnografikus perspektívát, ezért különösen fontossá válik az egész kutatási folyamat során a kutató részéről a(z) (ön)reflexió. Tehát nemcsak ennek a tudásnak az interpretációja során lényeges a megfelelő kontextualizáció és objektiváció, hanem az elméleti és gyakorlati munka folyamatában is. A kutatók ezt akkor tudják megvalósítani, ha „a reflexivitást tudományos habitusuk konstitutív diszpozíciójává alakítják, vagyis *reflexív reflexivitássá*, amely nem *ex post* hat az *opus operatumra,* hanem *a priori* hatással van a *modus operandira*" (Bourdieu, 2005:127). Ilyen értelemben a kutatómunka szükségessé teszi a kutató részéről a reflektálást saját habitusára, ami nem pszichológiai önelemzést jelent, hanem azt, hogy figyelembe veszi saját meghatározottságait (társadalmi pozíció, nem, befutott pálya, kulturális kötődés, tudományos mezőben elfoglalt hely stb.), amelyek befolyásolják azt a módot, ahogyan a kutatás tárgyát megkonstruálja és kialakítja a vizsgálatára használt osztályozási elveket és kategóriákat. A reflexív reflexivitással szembeni elvárások általánosságban természetesen érvényesek a társadalomkutatás minden területére, azonban a különböző módszertani eljárásokhoz illeszkedve további sajátos követelmények formájában is felmerülhetnek. Az általunk bemutatott megközelítések esetében ez többek között annak tudatosítását jelenti, hogy a különböző testtechnikákhoz, mozgásokhoz, atmoszférákhoz és érzékszervekhez kapcsolódó osztályozási rendszerek, a leírásukra használt minőségek társadalmilag és egyénileg is eltérőek lehetnek. Ezért az elfogultságok elkerülése érdekében szükséges a saját berögzült sémák tudatosítása, és az eltérő szemléletmódokra való nyitottság és éberség fenntartása a kutatás során. E reflexiókat érdemes az egész

kutatási folyamat és a közzététel során is explicitté tenni, mivel az eredmények értelmezését a kutató pozíciója is meghatározza. Mindez azért is lényeges, mert noha a fent bemutatott módszerek kapcsán hangsúlyoztuk, hogy közvetlenebb kapcsolatot teremtenek a kutató és a kutatottak között, és az autoetnográfiai mozzanat révén elősegítik a vizsgált személyek perspektívájába való belehelyezkedést, a kutató érzéki tapasztalata szükségszerűen eltér azokétól, akikkel együtt vesz részt az adott helyzetben. Ennek oka, hogy a kutató maga is önálló szubjektum, akinek a vizsgált személyekétől többé vagy kevésbé eltérő habitusa, vagyis az észlelést és érzékelést strukturáló sémái alakítják azt, ahogyan ugyanazt a környezetet és helyzetet megtapasztalja. Ebben az értelemben a kutató saját testi és érzéki tapasztalata nem az objektív hozzáférés eszköze, hanem a reflexió és az összehasonlítás kiindulópontja.

A fentiekben a térbeli habitus koncepciójának középpontba állításával igyekeztünk felvázolni egy olyan megközelítést, amelyben az elmélet, a módszertan és az episztémikus reflexió egymással összhangban integrálható. Véleményünk szerint a térbeli habitus mint elméleti keret és módszertani eszköz alkalmazása lehetővé teszi, hogy az individuális cselekvő szintjéről kiindulva fogalmazzunk meg állításokat a társadalmi világról. A jelen lapszám tematikájához igazodva fókuszunkat az (im)mobilitási gyakorlatok vizsgálatára helyeztük. Az itt bemutatott megközelítések alkalmazásának elméleti tétje túlmutat e praxisok leírásán: lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy a társadalmi tér strukturális viszonyai miként válnak az egyéni tapasztalatok, érzékelések és cselekvési lehetőségek részévé, illetve hogyan formálják a cselekvők térhez való viszonyát. A térbeli habitus empirikus vizsgálata így hozzájárulhat annak megértéséhez, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek miként jelennek meg és termelődnek újra a mindennapi térbeli (im)mobilitási gyakorlatokon keresztül, és hogyan kapcsolódnak össze a strukturális feltételek a cselekvők testi, érzéki és szubjektív tapasztalataival. A térbeli habitus koncepciója a bourdieu-i perspektívának köszönhetően a(z) (im)mobilitási gyakorlatok relacionális vizsgálatát teszi lehetővé, amely figyelembe veszi e gyakorlatok társadalmi genezisét és jelentéseit. A Merleau-Ponty fenomenológiájából átvett szempontok pedig lehetővé teszik annak feltárását, hogy e strukturális viszonyok miként válnak a testileg megélt és érzékileg észlelt környezeten keresztül a cselekvők számára megtapasztalhatóvá. A térbeli habitus empirikus vizsgálata így új utakat is nyithat a társadalmi egyenlőtlenségek testi, érzéki és térbeli dimenzióinak feltárásában.

Nyilatkozat mesterségesintelligencia-eszközök használatáról

A *Szociológiai Szemle* folyóirathoz benyújtott *A térbeli habitus empirikus vizsgálatának lehetőségei* című tanulmány elkészítéséhez a szerzők a következő tartalom-előállításra alkalmas generatív mesterségesintelligencia-eszközt használták a tanulmány absztraktjának angol nyelvre történő fordítása céljából: ChatGPT, OpenAI, 2026.

augusztus, GPT-5.6 Luna. A szerzők felelősséget vállalnak a tanulmány tartalmának pontosságáért, hitelességéért és eredetiségéért.

Irodalom

Assmann, J. (2018). *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* (1992). Atlantisz.

Bærenholdt, J. O., Haldrup, M., & Urry, J. (2004). *Performing Tourist Places*. Ashgate.

Berger, V., & Zsinka, F. (2026). Térbeli habitus: elméleti reflexiók. *Szociológiai Szemle,* jelen lapszám.

Bourdieu, P. (2005). *A tudomány tudománya és a reflexivitás* (2004). Gondolat.

Bourdieu, P. (2023). A reflexív szociológia eszközei (1992). In Bourdieu, P., & Wacquant, L. (szerk.), *Meghívás reflexív szociológiára* (pp. 261–306). L'Harmattan.

Bourdieu, P., & Wacquant, L. (2023). A reflexív szociológia céljai (Chicagói szeminárium) (1992). In Bourdieu, P., & Wacquant, L. (szerk.), *Meghívás reflexív szociológiára* (pp. 93–262). L'Harmattan.

Böhme, G. (2019). Az atmoszféra mint egy új esztétika alapfogalma (1995). In Dánél, M., Hlavacska, A., Király, H., & Vincze, F. (szerk.), *Tér – elmélet – kultúra. Interdiszciplináris térelméleti szöveggyűjtemény* (pp. 435–460). ELTE Eötvös Kiadó.

Büscher, M., & Urry, J. (2009). Mobile Methods and the Empirical. *European Journal of Social Theory, 12*(1), 99–116. https://doi.org/10.1177/1368431008099642

Büscher, M., Urry, J., & Witchger, K. (szerk.) (2010). *Mobile Methods*. Routledge.

Csordas, T. J. (2021). Somatic Modes of Attention. *Cultural Anthropology, 8*(2), 135–156.

Evans, J., & Jones, P. (2011). The walking interview: Methodology, mobility and place. *Applied Geography, 31*(2), 849–858. https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2010.09.005

Hägerstraand, T. (1970). What about People in Regional Science? *Papers in Regional Science, 24*(1), 7–21. https://doi.org/10.1111/j.1435-5597.1970.tb01464.x

Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory* (1950). Harper & Row.

Haldrup, M. (2010). Choreographies of Leisure Mobilities. In Büscher, M., Urry, J., & Witchger, K. (szerk.), *Mobile Methods* (pp. 54–71). Routledge.

Hall, E. T. (1975). *Rejtett dimenziók* (1966). Gondolat.

Howes, D. (2020). Introduction (2005). In Howes, D. (szerk.), *Empire of the Senses: The Sensual Culture Reader* (pp. 1–17). Routledge.

Ingold, T. (2011). *Being Alive: Essays on Movement, Knowledge and Description*. Routledge.

Jay, M. (1994). *Downcast Eyes: The Denigration of Vision in Twentieth-Century French Thought*. University of California Press.

Kuhn, F. (2020). Conspicuous souvenirs: Analysing touristic self-presentation through souvenir display. *Tourist Studies, 20*(4), 485–504. https://doi.org/10.1177/1468797620956935

Kusenbach, M. (2003). Street Phenomenology: The Go-Along as Ethnographic Research Tool. *Ethnography, 4*(3), 455–485. https://doi.org/10.1177/146613810343007

Le Breton, D. (2017). *Sensing the World: An Anthropology of the Senses*. Routledge.

Levin, D. M. (szerk.) (1993). *Modernity and the Hegemony of Vision*. University of California Press.

Löw, M. (2016). The Sociology of Space (2001). In *The Sociology of Space*. Palgrave Macmillan US. https://doi.org/10.1057/978-1-349-69568-3

Merleau-Ponty, M. (2012a). *Az észlelés fenomenológiája* (1945). L'Harmattan.

Merleau-Ponty, M. (2012b). *Phenomenology of Perception* (1945). Routledge.

Nagy, Z. (2024). „Ma hideg van." A hideg és a vaszjugáni hantik. In Bíró, B., & Szeverényi, S. (szerk.), *Értelem és érzelem: Írások Sipőcz Katalin tiszteletére* (pp. 185–203). Szegedi Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék.

Németh, K. (2024). Habitus és identitás : Az egyénre irányuló empirikus vizsgálatok néhány elméleti és módszertani kérdése. *socio.hu, 14*(2), 84–106. https://doi.org/10.18030/socio.hu.2024.2.84

Pallasmaa, J. (2018). *A bőr szemei* (1996). Typotex.

Pamuk, O. (2007). *Isztambul* (2003). Ulpius-ház.

Pink, S. (2015). *Doing Sensory Ethnography*. Sage.

Reay, D. (2004). 'It's all becoming a habitus': beyond the habitual use of habitus in educational research. *British Journal of Sociology of Education, 25*(4), 431–444. https://doi.org/10.1080/0142569042000236934

Reed-Danahay, D. (2020). *Bourdieu and Social Space: Mobilities, Trajectories, Emplacements*. Berghahn.

Rosenthal, G. (1994). Német háborús emlékek. Az elbeszélhetőség és az emlékezés életrajzi és társadalmi funkciói (1991). *Thalassa, 5*(1–2), 188–202.

Sheller, M., & Urry, J. (2006). The New Mobilities Paradigm. *Environment and Planning A: Economy and Space, 38*(2), 207–226. https://doi.org/10.1068/a37268

Sumartojo, S., & Pink, S. (2019). *Atmospheres and the Experiential World: Theory and Methods*. Routledge.

Sumartojo, S., Pink, S., Lupton, D., & LaBond, C. H. (2016). The affective intensities of datafied space. *Emotion, Space and Society,* 21, 33–40. https://doi.org/10.1016/j.emospa.2016.10.004

Thevenin, T., & Vuidel, G. (2021). Exploring daily mobility in space and time: The geographer project. *Journal of Transport Geography,* 93, 103082. https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2021.103082

Van der Spek, S., Van Schaick, J., De Bois, P., & De Haan, R. (2009). Sensing Human Activity: GPS Tracking. *Sensors, 9*(4), 3033–3055. https://doi.org/10.3390/s90403033

Vannini, P. (2011). Mind the Gap: The Tempo Rubato of Dwelling in Lineups. *Mobilities, 6*(2), 273–299. https://doi.org/10.1080/17450101.2011.552904

Wacquant, L. (2011). Habitus as Topic and Tool: Reflections on Becoming a Prizefighter. *Qualitative Research in Psychology, 8*(1), 81–92. https://doi.org/10.1080/14780887.2010.544176

Wacquant, L. (2023). Társadalmi praxeológia. A bourdieu-i szociológia struktúrája és logikája (1992). In *Meghívás reflexív szociológiára* (pp. 29–91). L'Harmattan.

Zijlema, A., van den Hoven, E., & Eggen, B. (2019). A qualitative exploration of memory cuing by personal items in the home. *Memory Studies, 12*(4), 377–397. https://doi.org/10.1177/1750698017709872

Zsinka, F. (2023). A szegénység csapdái – Időperspektíva és térhasználat mélyszegénységben élő nők habitusában. *Tér és Társadalom, 37*(2), 36–61. https://doi.org/10.17649/TET.37.2.3467

Zsinka, F. (2024a). Mobil szociológia? *Szociológiai Szemle, 34*(1), 83–116. https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2024.1.4

Zsinka, F. (2024b). Térbeli mobilitás és társadalmi egyenlőtlenségek. Elméleti perspektívák. *Replika,* (132), 139–161. https://doi.org/10.32564/132.7